

ƏTRAF MÜHİTİN SİLAHLI MÜNAQIŞƏLƏR ZAMANI BEYNƏLXALQ HÜQUQİ MÜHAFİZƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ

Gülınar Nuriyeva

Milli Müdafiə Universiteti, Heydər Əliyev adına Hərbi İnstitut, Bakı
gulnar_nuriyeva_84@mail.ru

Bəşəriyyətin qloballaşmaya qədəm qoyduğu bir mərhələdə ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi, ətraf mühitin çirklənmədən mühafizəsi, ekoloji tarazlığın saxlanması, fauna və floranın qorunması, okean və dənizlərin, o cümlədən digər su axınlarının təmizliyinin bərpası beynəlxalq cəmiyyətin qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən biridir. Müasir dövrdə baş verən qlobal problemlərin ətraf mühitə təsirinin artması fonunda ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi müxtəlif səviyyəli beynəlxalq hüquqi aktlarda əksini tapmış beynəlxalq hüquqi mexanizmlərin inkişafını tələb edir. Beynəlxalq hüquqi tənzimləmənin həlledici elementi olaraq ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi məsələləri üzrə müqavilə əməkdaşlığının spesifik xüsusiyyətləri həm dünya birliyi, həm də ayrı-ayrı dövlətlər səviyyəsində qüvvədə olan normalarda öz əksini tapır.

Müasir dövrdə aparılan araşdırmalar ətraf mühit üçün ən təhlükəli problemlər kimi əhalinin yerdəyişməsi, resursların tükənməsi, havanın çirkləndirilməsi, suyun çirkləndirilməsi, tullantıların məhv edilməsi, ozon qatının deşilməsi, qlobal istiləşmə/iqlim dəyişikliyi, yaşayış mühitlərinin dəyişməsi, meşələrin məhvi, şəhərlərin böyüməsini qeyd edirlər. Sadalanan problemlərin demək olar ki, hamısı silahlı münaqişələrin nəticəsində yarana bilər, yəni bir tək silahlı münaqişə meyarı bütün bu problemlərin meydana çıxmasına şərait yaradır. Münaqişə tərəflərinin silahlı qüvvələri qadağan edilmiş silah növlərini, həmçinin bioloji və kimyəvi silahları tətbiq edərək, ətraf mühiti çirkləndirir, su resurslarını yararsız vəziyyətə gətirir, meşə massivlərini məhv edirlər və s. BMT Ətraf Mühit Proqramının münaqişə zamanı və münaqişədən sonrakı dövrdə təbii ehtiyatların və ətraf mühitin roluna dair 2009-cu il hesabatına əsasən, son 60 ildə daxili silahlı qarşıdurmaların ən azı 40 faizi təbii ehtiyatlarla bağlı olmuşdur.

Qeyri-beynəlxalq xarakterli silahlı münaqişələr zamanı ətraf mühitin qorunması probleminə həsr edilmiş beynəlxalq humanitar hüququn normalarına riayət edilməsinə beynəlxalq nəzarətin həyata keçirilməsi, həmçinin bu normaların pozulması üçün məsuliyyətə cəlb etmə problemi xüsusi aktualıq kəsb edir. Həmçinin müasir dövrdə baş verən silahlı münaqişələrin gedişatında müasir silah növlərinin tətbiqinə görə ətraf mühitin qorunması ətrafında məsələ də aktualdır. Bu məsələ silahlı münaqişələr zamanı ətraf mühitin qorunmasının üsulları haqqında təsəvvürlərə əhəmiyyətli dəyişikliklərin edilməsi zərurətini yaratmışdır.

Beynəlxalq humanitar hüququn ətraf mühitin mühafizəsinə aid normaları ümumiyyətlə ziyanın vurulmasının qarşısının alınmasına deyil, daha çox bu ziyanın qəbul edilə biləcək səviyyəyə qədər azaldılmasına yönəlmişdir. Bütövlükdə, beynəlxalq hüquq kimi beynəlxalq humanitar hüquq da ətraf mühitin mühafizəsi üçün bu məqsədlə nəzərdə tutulan qaydaları tanımaqda yetərli olmamışdır. "Ətraf mühit" anlayışı 1977-ci ilə qədər humanitar hüququn kateqoriyası kimi çıxış etməmişdir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, 1907-ci il Haaqa konvensiyalarında *"məhv etmə, yaxud işğal etmə müharibə aparmanın imperativ tələblərindən irəli gəlmirsə, düşmənin əmlakını məhv etmək, yaxud onu işğal etmək"* qadağan edilmişdir. Beləliklə, belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, ətraf mühitin mühafizəsinin təmin olunmasında beynəlxalq humanitar hüququn rolu əhəmiyyətli və danılmazdır.

Beynəlxalq humanitar hüququn bir çox ümumi qayda və prinsipləri bilavasitə silahlı münaqişə dövründə ətraf mühitin qorunmasına öz töhfəsini vermişdir, burada söhbət, ilk növbədə, Haaqa və Cenevrə normalarından gedir. 1949-cu il Cenevrə Konvensiyalarına I Əlavə Protokolun 35.3-cü maddəsində qeyd edilir ki, *"təbii mühitə geniş, uzunmüddətli və ciddi zərər vuran hərbi əməliyyatların, metod və ya vasitələrinin aparılması qadağan edilir"*.

Ermənistan və Azərbaycan arasında mövcud olmuş münaqişədə ətraf mühitin mühafizəsi ilə əlaqəli beynəlxalq humanitar hüquq normalarının pozulması. Münaqişə yarandığı gündən Ermənistan işğalçılıq siyasətini və ekoloji terrorunu dayandırmamış, oradakı təbii ehtiyatlardan, faydalı qazıntı yataqlarından vəhşicəsinə istifadə etmiş, tarixi-mədəni abidələri dağıtmış, beynəlxalq hüququn bütün əsas prinsip və normalarını müntəzəm şəkildə pozmuşdur. 1954-cü il Konvensiyasında mədəni dəyərlərin daşın-

ması ilə bağlı 12-ci maddəsinin tələblərini 5 sentyabr 1993-cü ildə bu Konvensiyaya qoşulan Ermənistan kobud şəkildə pozmaqda davam etmişdir.

Bütövlükdə, bu münaqişənin beynəlxalq hüquqi aspektləri, ətraf mühitə yetərinə ziyan vurmuş və hazırda da vurmaqda davam edən, 44 günlük Vətən Müharibəsində tarixi Qələbə əldə edildikdən sonrakı dövrdə təcavüzkar Ermənistanın məsuliyyətə cəlb edilməsi və vurduğu ziyanın ödənilməsi ilə bağlı hüquqi məsələlərin təhlili müasir dövrdə aktual problemlərdəndir. Hazırda işğaldan azad edilmiş ərazilərdə minalanmış ərazilərin təmizlənməsi, istismar və talan edilmiş, *“ekoloji terrora”* məruz qalmış ərazilərin bərpa edilməsi istiqamətində həm siyasi, həm də hüquqi müstəvidə aktiv fəaliyyət həyata keçirilməkdədir. Ermənistanın işğal olunmuş ərazilərdə meşə yanğınları törətməsi, çaylara zəhərli maddələrin axıdılması, müntəzəm hərbi təlimlər zamanı torpaq qatını və yaşıllıqları dağıtması, tarixi və mədəni abidələri məhv etməsi kimi faktlar beynəlxalq humanitar hüquq normalarının pozulması və Ermənistanın ətraf mühitə vurduğu ziyanı görə məsuliyyətə cəlb edilməsi problemini aktuallaşdırır.

Hazırda işğaldan azad edilmiş ərazilərin minalardan təmizlənməsi və vahid konsepsiya əsasında bərpası işləri uğurla həyata keçirilməkdədir. Bununla yanaşı təqsirkarların, təcavüzkarların məsuliyyətə cəlb edilməsi istiqamətində də işlər aparılır.

Ermənistan tərəfindən AES-də istifadə edilmiş radioaktiv maddələri işğal edilmiş torpaqlarda basdırılmışdır, minalanmış ərazilər, ağır texnikanın altında qalmış bitki aləmi tamamilə ekoloji böhran vəziyyətindədir. Bu ərazilərdə müvəqqəti olduğunu başa düşən ermənilər oradakı təbii ehtiyatlardan, faydalı qazıntı yataqlarından vəhşicəsinə istifadə etmişdirlər. Bütün qeyd edilən faktlar 2020-ci il 10 noyabr tarixli Qələbə nəticəsində işğaldan azad edilmiş torpaqlara qayıdışın nəticəsi olaraq təəssüflər olsun ki, öz təsdiqini əyani şəkildə tapmışdır. İşğal nəticəsində törədilmiş ekoloji terrorun, ətraf mühitə yetirilmiş ziyanın miqyası ağlasığmaz həddədir. Hazırda ərazilərin bərpa və yenidənqurma işləri davam etdirilməkdədir. Lakin bununla yanaşı, təcavüzkarları məsuliyyətə cəlb etmək, törətdikləri cinayətlərə görə cavab verdirmək məqsədilə paralel olaraq vurulmuş ziyanın hesablanması işlərinin aparılması son dərəcə vacibdir. Burada faktiki dəymiş ziyanın hesablanması ilə yanaşı torpaqlardan onun əzəli sahibi olan dövlət tərəfindən əldə edilə biləcək, lakin 30 illik işğal nəticəsində itirilmiş gəlirin hesablanması da aparılmalıdır. Hesab edirik ki, ixtisaslaşdırılmış beynəlxalq fondun yaradılması tələb olunur. Belə bir qurum silahlı münaqişələr nəticəsində zərər çəkmiş ətraf mühitin təmizlənməsi və bərpası üzrə tədbirlər kompleksinin həyata keçirməsini təmin edə bilər. Kompensasiyanın ödənişi də ətraf mühitə vurulmuş ziyanı aradan qaldırmır, ancaq kompensasiya ödənişi konkret bərpa işlərinin realizəsində əhəmiyyətli vasitədir, məsələn, zərər vurulmuş meşələrdə ağacların əkilməsinə maddi vəsait probleminin qarşılınması, torpaqların faydalı xüsusiyyətlərinin bərpası, ərazidə bitki aləminin və faunanın ayrı-ayrı növlərinin bərpası və başqa hərəkətlər üçün maddi vəsaitlərin mənbəyi qismində mühüm vasitə hesab olunur.

Eyni zamanda işğal edilmiş ərazilərdə bu müddət ərzində qeyri-qanuni olaraq təbiətin istismarını həyata keçirmiş, Azərbaycana məxsus olan təbii və mədəni sərvətlərin daşınması və satışı ilə məşğul olmuş xarici dövlətlərə məxsus şirkətlər müəyyən edilməli və onlar da kompensasiyanın ödənilməsi üçün məsuliyyətə cəlb edilməlidirlər. Bu baxımdan, Azərbaycan tərəfindən gələcəkdə iş materiallarının beynəlxalq nəzarət təsisatlarına ötürülməsi imkanının mövcudluğu nəzərə alınmaqla meşələrin, torpaqların və ətraf mühitin digər komponentlərinin məhv edilməsi faktı ilə bağlı dövlətdaxili qanunvericilik əsasında cinayət işinin qaldırılması, təcavüzkarın beynəlxalq məsuliyyətə cəlb edilməsi üzrə tədbirlər həyata keçirilməlidir.

Nəticə: Beləliklə, qeyd edilənləri yekunlaşdıraraq belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, müharibənin aparılmasının vasitə və metodlarının dağıdıcı potensialı ətraf mühit üçün ciddi təhlükə yaradır. Planetdə ekoloji vəziyyətdən narahat olaraq, beynəlxalq ictimaiyyət həm dinc, həm də silahlı münaqişələr dövründə ətraf mühitin effektiv şəkildə qorunması üçün bütün vacib şərtləri yaratmağa çalışır. Ancaq fikrimizcə, qarşılıqlı təsirin bu sahəsində xüsusi diqqət, əlbəttə ki, həm bilavasitə, həmçinin dolayısı ilə ətraf mühitin qorunması məsələləri üzrə beynəlxalq humanitar hüququn normalarının daimi inkişafına və həmin normalara riayət olunmasına ayrılmalıdır. Vurulmuş zərər yalnız bilərəkdən düşünülmüş və məqsədyönlü siyasətin nəticəsi olduğu təqdirdə beynəlxalq hüquqi məsuliyyətin daha ağır rejimi müəyyənləşdirilərək tətbiq edilə bilər.